

„ОКСАМИТОВІ РЕВОЛЮЦІЇ” ЯК СПОСІБ РОТАЦІЇ ВЛАДИ

Минулорічні навколовиборчі пристрасті і події на Майдані Незалежності в Києві виявилися епатажними не лише для влади, а й, здається, для тодішньої опозиції. Масові суспільні метаморфози, які вилилися у „феномен Майдану, стали несподіванкою для влади, ментальність народу в уявленні якої була ментальністю суспільства, „чия хата скраю...”. Нині можна зустріти багато епітетів на адресу суспільства на кшталт “формування громадянського суспільства”, “політичної нації” і т.н. Відтоді у вітчизняних та зарубіжних виданнях з’явилася велика кількість публікацій на тему “помаранчевої революції”. Проте зрозуміти характер змін можливо лише співставляючи їх з аналогічними процесами у інших країнах. У цьому сенсі інтуїтивно відчувається зв’язок української “кольорової революції” з оксамитовими революціями у країнах ЦСЄ кінця 80-х рр. XX ст. Тому у пропонованій статті спробуємо збагнути суть цих подій крізь призму безкровних революцій в країнах ЦСЄ.

Про „феномен майдану”

Можна хвалити чи лаяти те, що відбувалося на Майдані Незалежності в Києві минулого року, або не помічати „майдан”, як це робив Леонід Кучма, але не рахуватися з ним неможливо. Нині очевидно, що саме „майдан” став важелем, який змусив владу сісти за стіл переговорів, а не опуститися до того, щоб, висловлюючись словами російського „автора українських виборів” Глеба Павловського, „дати революції по пиці”, ставши нарешті основним актором української політики і дійсно єдиним джерелом влади. Саме Майдан допоміг Ющенку домогтися переголосування другого туру і отримати легітимні підстави для набуття статусу Президента України.

Отже, „майдан” – це символ непокори усьому, що асоціювалося з президентством Кучми. Можна висувати всілякі версії, інколи й небезпідставні, щодо „майдану” на кшталт „руки Заходу”, плацдарму для західного втручання і т.ін. Безсумнівно, акції протесту були спланованим заходом, – цілком логічною реакцією суспільства, у якого вкрали голоси. Інша справа, що вражав, напевне, масштаб цієї акції, яка для українців набула небаченого розмаху. Навіть у 1990 р. студентське голодування і акції протесту, які супроводжували його і зрештою призвели до відставки уряду Вітольда Фокіна нараховували чи не вдесятеро менше учасників. Тому за відсутності внутрішніх передумов для масового протесту громадян навряд чи Бушу з Шираком та Блером вдалося б вивести на вулиці і тривалий час утримувати на морозі величезну кількість людей вкрай різних соціальних прошарків, вікових категорій і регіонів.

Вочевидь помаранчеві події закономірне явище, які порівнюють з “оксамитовими революціями”, які прокотилися країнами ЦСЄ у кінці 80-х рр. XX ст. Термін, „оксамитова революція” нещодавно ввійшов у науковий обіг і активно використовується, всупереч тому, що політологічні словники не

дають йому визначення і використовується він радше як публіцистичний. Але основні ознаки „оксамитових революцій” у їх переважно ненасильницькому характері, або застосуванні насилля проти окремих посадових осіб, наслідком чого було усунення від влади представників комуністичної номенклатури на користь демократів причому у самому широкому діапазоні – від насильницького повалення режиму Чаушеску і наступною його стратою в Румунії до добровільної відмови від влади Войцеха Ярузельського і саморозпуском ПОРП у Польщі.

Наразі напрошується логічне запитання, чому нинішні українські події порівнюються з центрально-східноєвропейськими подіями п’ятнадцятирічної давнини? І чим у такому разі були події 1991 року в Україні?

Характер „оксамитових революцій”

Як відомо, у 1989-91 рр. з формальної точки зору влада і в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), і в Україні змінилася, і судячи з лозунгів, які звучали тоді, перейшла до сил націонал-демократичного спрямування, які декларували власну прихильність ідеям демократії і наміри розбудувати саме демократичний політичний режим у власних країнах. Проте наслідки цих подій мають принципово відмінний характер в Україні та країнах ЦСЄ. Причини криються у ступені вкорінення елементів тоталітаризму у радянських республіках та соціалістичних країнах ЦСЄ і звичайно ж у рушійних силах, які продукували зміни.

Як відомо, після Другої світової війни у 1945 р. у країнах, які відійшли у радянську окупаційну зону, розпочалися активні процеси “радянзації” політичних режимів. Вирішальну роль у такій політиці відіграло бажання Сталіна створити зону впливу Радянського Союзу у Східній Європі. Наслідком “радянзації” був експорт соціалізму з СРСР. Але соціалізм, який ”виріс не з внутрішніх протиріч суспільства, кривавої революції чи громадянської війни, а був принесений на радянських багнетах окупаційним режимом”, залишився „чужим” у свідомості суспільства.

Нав’язані політичні моделі спричинили перманентну кризу легітимності соціалістичної системи. Причому криза була глибшою в країнах, які мали демократичний досвід у міжвоєнний період і проявлялася у масових антиурядових акціях: Польща – виступи робітників 1956, 1968, 1970-80-х рр.; Угорщина – 1956 р., Чехія – 1968 р. Врешті-решт масовий спротив владі у названих країнах призвели до формування опозиції правлячим режимам здебільшого в масштабах всього суспільства. Крім того, країни ЦСЄ традиційно мали інтенсивні контакти з західними демократіями, що також спричинило відкритий або прихований спротив системі, який різною мірою проявлявся у кожній з країн.

І хоча владні моделі країн ЦСЄ були ідентичними сформованій у СРСР: фактичне двовладдя, де вища влада – це влада комуністичних партій та влада Рад, проте у країнах ЦСЄ система політичних інститутів являла собою ”синтез радянської системи управління та елементів національної політичної традиції”. І, звісно, соціалістичні режими країн ЦСЄ були більш ліберальними, ніж в СРСР. „Не усі коти були однаково червоними”,

зазначали з цього приводу відомі американські транзитологи Х.Лінц та А.Степан [1]. В умовах соціалізму країнам ЦСЄ вдалося зберегти багато докомуністичних інститутів і структур: багатопартійну систему (хоча й формальну), відносну незалежність університетів та академічного середовища, існування самостійного селянства після невдалої спроби колективізації, вагомого приватного сектору.

Очевидність суспільно-політичної кризи в країнах ЦСЄ та СРСР спричинила спроби так званого “соціалістичного оновлення” на початку 80-х років та перебудови в СРСР дещо пізніше. Відтак соціалістичні режими цих країн зазнали подальшої лібералізації. Наприклад, у Польщі “для зміцнення законності і гарантій прав і свобод громадян” було створено Головний адміністративний суд, Державний і Конституційний трибунали, незалежний інститут представника по правах громадян. Було розширено роль так званих ”союзницьких партій” – Об’єднаної селянської партії і Демократичної партії у визначенні політики, управлінні державою. У інших країнах ЦСЄ політична обстановка, яка характеризувалася наявністю розвинених форм суспільної самоорганізації, з одного боку, і дедалі більшою втратою легітимності комуністичних урядів, з іншого, уможливила створення політико-правових та економічних передумов для інституціалізації громадянських суспільств: найбільшого розмаху опозиційні рухи досягли у Польщі та Угорщині (наприклад, польська ”Солідарність” в кінці 1981 р. налічувала 9447 тис. членів).

В СРСР відбувалися аналогічні процеси, але у значно менших масштабах. Водночас масштабність і ступінь спротиву соціалістичній системі також була різною у країнах ЦСЄ. Очевидно, що більша жорсткість авторитарного режиму ускладнювала формування опозиції у масштабах всього суспільства у Чехословаччині. Після придушення антиурядових виступів 1968 р. (“Празька весна”) і закономірного посилення авторитарного режиму діяльність і вплив опозиції не набув такого розмаху, як це було у Польщі та Угорщині. Вважається, що найменший вплив зовнішнього ”радянського” чинника був у Польщі та Угорщині, де дійсно екзогенні фактори мали другорядну роль. Тоді як в Чехословаччині саме екзогенний чинник виявився вирішальним, спричинивши ”ефект доміно”, коли авторитарні еліти розпочали процеси лібералізації під впливом перетворень вже започаткованих Польщею та Угорщиною, що спричинило тотальну (часто безконтрольну) лібералізацію всіх сфер життя [2].

Водночас з “оксамитовими революціями” і започаткуванням демократичних перетворень постало завдання відродження партій, громадських організацій невідконтрольних владі. В Україні майже семидесятирічний період комуністичного експерименту призвів до необхідності їх створення з нуля. Неможливо залишити поза увагою й роль католицької церкви, яка була найбільш вагомою у Польщі, де 90% віруючі, та Угорщині, де ця цифра становить 70% населення. Розглядаючи релігію, як чинник творення громадянського суспільства, необхідно враховувати специфіку католицизму. Католицизм, на відміну від православ’я, протягом

всього періоду існування перебував у стані перманентної боротьби з владою світською за вплив у суспільстві, а канони католицизму є більш жорсткими і послідовними, ніж православної церкви. Наслідком є формування відмінних від православних країн форм взаємодії церкви та держави, коли церква, всупереч офіційному відокремленню від держави, у різні історичні періоди виступала партнером або опонентом держави, жодного разу не будучи державою підпорядкованою.

Суспільно-політичні рухи, які існували у країнах ЦСЄ спочатку декларували прихильність до проведення перетворень, а потім відійшли у непримиренну опозицію, ставлячи питання про докорінну зміну режиму. Своєю чергою, поява відкритої опозиції, яка прагнула перерозподілу влади і зміни суспільно-політичної моделі сприяла поступовому визріванню консенсусу, повільній легітимації альтернативної ідеології, легалізації нових політичних сил у країнах ЦСЄ. Відповідно й демократичний перехід здійснювався на консенсусній основі у загальнонаціональних масштабах.

Водночас слід звернути увагу на різні типи переходу влади. У Польщі та Угорщині „оксамитова революція” стала реформою, узгодженою між владою та опозицією. В обох країнах політика лібералізації була розпочата авторитарними урядами, і на кінець 1989 р. спричинила плюралізацію суспільного та політичного життя в межах недемократичної системи, створивши передумови для мирного переходу влади. Таким чином, більша ліберальність правлячих режимів у Польщі та Угорщині обумовили формування опозиції режиму у масштабах всього суспільства.

Тимчасом як у Чехословаччині більш жорстка політика авторитарного режиму стримувала формування масштабної і впливової опозиції. Суспільно-політичні рухи і партії здебільше утворювалися здебільшого за географічним критерієм (партіям, створеним на території Словаччини, у протигагу створювалися партії у чеській частині країни). Відповідно діяльність створюваних організацій спрямовувалася першочергово на політичний сепаратизм, і лише потім на заміну політичного режиму. Гіпотетично Чехословаччина мала б повторити український (стагнаційний) досвід демократичного переходу. Проте, як відомо, цього не сталося. Чехословаччина спромоглася провести вільні вибори без відомої у постсоціалістичних країнах “системи квотування парламентських мандатів”. Тому падіння авторитарного уряду було здебільшого наслідком ендогенних впливів (близькість ЄС, ситуація в СРСР, політичні події у Польщі, Угорщині, тісні контакти із західними демократіями тощо). Проте досвід Чехословаччини є радше винятком із правил, який може бути втілений у малій країні.

Ліквідація авторитарного режиму, як зрозуміло з українського досвіду, не тотожна формуванню режиму демократичного. Безперечно між цими двома станами існує перехідний період, у процесі якого держави ЦСЄ мали б створити умови, необхідні для утвердження демократії. Було б помилкою пояснювати успіх країн ЦСЄ виключно історичними обставинами їх розвитку. Безумовно у випадку країн ЦСЄ має місце збіг як внутрішніх

(політична воля правлчих еліт, наявність політичних націй, консолідованість суспільств) і зовнішніх чинників (розпад СРСР і слабкість Росії, реалізація стратегії євроінтеграції, зацікавленість США у змінах). У цьому сенсі становище України в плані взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників виявилось більш не вигідним, ніж країн ЦСЄ.

Революційні зміни 1991 р. поставили перед нашою державою більш масштабні завдання, домінуючим серед яких виявилось завдання утвердження України у якості незалежної держави. Усі решта виявилися другорядними. Доволі легке здобуття незалежності, що стало результатом радше об'єктивних процесів, а не боротьби (зусиль) політичних сил націонал-демократичного спрямування, чисельний склад яких не перевищував кількох тисяч осіб, створило в уяві громадськості хибне уявлення про взаємозалежність процесу набуття державності і демократизацію. Зрештою старій політичній еліті, яка уособлювалася з ім'ям Кравчука та Кучми, з-поміж завдань, які висувалися протягом 90-х рр.. вдалося забезпечити одне – утвердження України в якості незалежної держави. Хоча, на глибоке переконання авторки, цьому сприяли насамперед зовнішньополітичні обставини, пов'язані із вакуумом влади в Росії періоду Єльцина, і лише потім результати зусиль української влади.

Тобто події в Україні 1991 р. стали своєрідною „оксамитовою” національно-визвольною революцією. При цьому ж зміст революції соціал-демократичної поступово втратився. В одному з січневих чисел „Дня” професор Станіслав Кульчицький причину цього пояснює „неусуненням від влади представників колишньої номенклатури, які, запозичивши ідеологію націонал-демократичних сил, перетворилися у постноменклатуру” зі специфічною мораллю і уявленнями про те, як має створюватися політика і вестися бізнес [3]. Поділяючи цю думку, наголосимо, що тогочасне українське суспільство перебувало у стані ейфорії, яка, як відомо, завжди із присмаком поразки. Суспільство виявилось не готовим контролювати владу як через власне нерозуміння і невміння, так і через відсутність (як вони могли б з'явитися!) механізмів суспільного контролю. Тому найбільшим прорахунком 90-х рр.. було незабезпечення „правил гри” між владою та суспільством. Теоретично ми могли повторити досвід Чехословаччини, будь нашим президентом Вацлав Гавел. Але силовий вакуум, який виник після розпаду СРСР, і фактор „групового руху” у напрямку ЄС не був використаний владою. Прикро, але демократію ми тоді прогавили, і шанс було втрачено. Усі наступні події поступового наступу влади на завоювання суспільства, які стосувалися насамперед політичних свобод (які становлять суть соціал-демократичних революцій), або те, що у політологічній науці класифікується як „відкатна хвиля демократизації” є абсолютно зрозумілим і об'єктивним явищем: влада за відсутності противаг вдалася до узурпації усіх можливих механізмів її реалізації. Вочевидь „помаранчева революція” в Києві почала готуватися вже тоді – на початку 90-х рр.. Але Україні знадобилося п'ятнадцять років, щоб повторити досвід країн ЦСЄ.

Якщо звернутися до науково визначених етапів демократизації, то, відповідно до теорій всесвітньо визнаних транзитологів – Х.Лінца, А. Степана, Л.Даймонда та інших, цілеспрямована демократизація включає три основні етапи [4]. Перший – формування демократичних інститутів (реальний поділ владних функцій між гілками влади, повноцінна виборча система, незалежна судова система, реальне місцеве самоврядування). Другий етап передбачає запровадження демократичних процедур (прозорий виборчий процес, зрозумілий для громадян процес прийняття кадрових і політичних рішень, процес законотворення тощо). Третій етап пов'язаний з консолідацією демократії. Цей етап починається тоді, коли відбувається повна ротація влади, тобто влада переходить від одних політичних сил до інших на основі визначених „правил гри”, які визнаються основними політичними акторами.

Якщо ж досягнути чотирнадцятирічну історію незалежної України, то стане очевидним, що українська демократія застигла на другому етапі – етапі запровадження політичних інститутів та процедур, характерних для демократичних країн. На перший погляд з'явилися нові політичні інститути, існує величезна кількість громадських організацій, покликаних артикулювати різноманітні суспільні інтереси, політичних партій. Але щодо демократичних процедур, то вони стали фарсом, завдяки чому в уявленні українських громадян було сплюндровано саму ідею демократії. Зрештою після чотирнадцяти років т.з. „демократизації” рівень песимізму серед українських громадян щодо стану демократії. За даними 2003 р. був небачено високим і становив 64% загальної кількості респондентів. Причому 58% з них вважало, що більш демократичною Україна й не стає [5]. Аналогічні висновки було зроблено й експертами, які вважали найбільш демократичними вибори (парламентські та президентські), які проводилися на початку 90-х рр.. Усі наступні вибори відзначалися дедалі більшим застосуванням нелегітимних методів боротьби. Це стосується й механізмів прийняття політичних рішень, кадрових призначень тощо.

Проте чому саме всенародні виступи, а не численні судові процеси чи парламентські баталії, стали формою політичної участі, яка аж ніяк не характерна для демократичних країн?

Як відомо, умовою втілення демократії є запровадження демократичних процедур. В Україні ж, як зазначалося, демократичні процедури зазнали суттєвого звуження. Структури покликані захищати права та свободи громадян в суспільній свідомості так і не стали виконувати приналежну їм функцію. Це засвідчують дані соціологічних опитувань. При загальному позитивному ставленні до демократії, більшість респондентів водночас критично ставиться до інструментальних можливостей вітчизняної демократії: 69% українців не вірять, що участь у голосуванні забезпечує їм вплив на процес ухвалення рішень у державі; 78% громадян взагалі не вірять або сумніваються, що такі люди як вони, можуть мати вплив на рішення уряду. При цьому лише 25% респондентів вважає, що запобігти ущемленню їх прав здатні місцеві суди або міліція. Більше того, найбільш

корумпованими органами громадяни вважають саме органи державної влади, фіскальні органи, органи правопорядку та суди. А серед груп, які відіграють значну роль у житті українського суспільства називаються у першу чергу мафія та злочинний світ – 40,2% опитаних, підприємці та бізнесмени – 27% опитаних та чиновники – 23,6% опитаних [6]. Реальними ж засобами захисту своїх прав вважають нелегітимні способи участі („неправові практики”) – використання особистих зв’язків і знайомств, вирішення проблем за допомогою хабара.

Водночас переважна більшість українців не вважають, що партії, профспілки, ЗМІ та інші громадські організації є інструментами для захисту їх інтересів. Навіть після чотирнадцяти років існування незалежної держави 42,6% українських громадян вважають, що багатопартійна система України не потрібна [7]. Членство ж у партії, навіть незначним суспільним прошарком (1,9% громадян), сприймається без обов’язкового занурення у справи партії. Тобто психологічно, за своїми інтересами та орієнтаціями, за насиченістю життя політичними контактами члени партій мало відрізняються від більш пасивної частини населення. Протягом 1994-2004 років 83,8 % громадян України взагалі не належали до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів [8].

Отже, недовіра до суспільних та політичних інститутів, які функціонально призначені захищати права громадян, призвела до появи „феномену майдану” і з огляду на низький рівень довіри до владних інституцій та органів правосуддя, стала єдиним можливим і ефективним засобом захисту політичних прав та свобод громадян. Причому, зважаючи на український менталітет, який не налаштований до активного захисту своїх прав, масовий вихід (приїзд) на Майдан – це для українців, яким несуттєві крайнощі – крок надто показовий. Як свідчать знову ж таки дані соціологічних опитувань, ще позаминулого року лише 32,3% українців були готові брати участь у мітингах, демонстраціях протесту. Водночас 69% українців вважало, що нічого не могли б зробити, якби уряд ухвалив рішення, яке утискає законні права та інтереси громадян, проти 6,2% тих, які вважають, що якимось завадити ситуації можливо [9].

Тому ще один висновок, який напрашується з огляду на „феномен майдану” полягає в тому, що нині українське суспільство чи не вперше заявило про свої політичні права. Якщо до цього громадяни України, як свідчать соціологічні опитування, демократію пов’язували з матеріальним благополуччям, можливостями для ведення власного бізнесу, то нині відстоювалося право громадян на волевиявлення, вільне висловлювання своїх думок тощо.

Все це означає своєрідні метаморфози у свідомості громадян, і засвідчує, що лише тепер уявлення про демократію в українських громадян набули цілісного характеру. Відтак нині маємо щасливий збіг обставин, які спровокували масові акції протесту. Йдеться насамперед про те, що претендентом від влади на пост Президента України було обрано особу, яка мала відверте кримінальне минуле. Проте влада не могла не знати, що ще

років 20-40 тому особі, яка мала негарзди з законом чи попросту „відсиділа” надто важко було інтегруватися у соціум. Такі люди попросту відторгалися суспільством. Тому сам факт обрання спадкоємцем влади людини, яка мала судимості, хоча й погашені, прискорила “феномен майдану”.

Завершити б революцію... і не наступити на граблі...

Але не варто тішити себе ілюзіями, що події на Майдані змінили владу і людей, які її прагнуть. З огляду на центрально-східноєвропейські події п’ятнадцятирічної давнини можна очікувати масових розчарувань, оскільки надії та сподівання, які формуються під час революцій, завжди перебільшені. Вже зараз ми є свідками розпаду коаліції „Сила народу” і появи нових політичних партій. Проте це явища неминучі, адже життя суспільно-політичних рухів, яким була „Солідарність” у Польщі чи „Рух” в Україні нетривале. Усі рухи, як свідчить практика їх існування, неминуче розпадаються чи перетворюються на численні партії. Наприклад, лише з польської „Солідарності” утворилося близько сорока політичних партій. Проте позитивний бік цього процесу у тому, що відбулася ротація політичних еліт, що є неодмінною умовою успішного розвитку кожної держави, тим більше транзитної, на кшталт України.

Наразі можна по-різному оцінювати „феномен майдану”, називаючи це революцією, путчем, переворотом, “шабашем” чи „помаранчевою проблемою”. Але очевидне одне, що події на Майдані за результатами, до яких вони призвели є чи найбільш знаковою і визначною подією для України, навіть порівняно із здобуттям державної незалежності у 1991 р. Політичні метаморфози, які позначені змінами у свідомості громадян, що й виявив “майдан”, дійсно можуть класифікуватися як революція. У сенсі ж докорінних змін у структурі влади, а також в суспільно-політичному облаштуванні держави, для того аби стати революцією, вона повинна завершитися відповідними, відчутними для суспільства, результатами. Отже, усе це матиме сенс лише тоді, коли досягнення “помаранчевої революції” будуть перенесені у нормативно-правову та політичну площину.

Звісно, перед новою владою постала велика кількість завдань економічного та політичного характеру, причому породжених не лише тією кількістю обіцянок, які давалися на Майдані, а й жалюгідним станом держави загалом. Поки що ж складається враження, що влада обмежилася усуненням від влади представників колишньої номенклатури, вдаючись до такої собі “прихованої люстрації”. Зокрема, це засвідчують масові звільнення службовців численних міністерств та відомств, перегляд умов приватизації численних підприємств і т.ін.. Проте процедура люстрації, як свідчить досвід країн ЦСЄ, ефективна лише за умови визначення люстраційних критеріїв. У іншому випадку вона здатна спричинити “полювання на відьом”. На жаль, мусимо констатувати, що в Україні люстраційні критерії залишаються невизначеними, а ротація влади поки що не принесла відчутних результатів навіть всупереч підвищенню рівня зарплат та пенсій.

Крім того, викликає радше занепокоєння однаковість Верховної Ради при вирішенні питань формування уряду чи схвалення Програми його діяльності, тому що засвідчує відсутність опозиції всередині вищого представницького органу. Тобто поки що не створено противаг новій правлячій еліті, що є своєрідним ризиком при інституціалізації демократії. Фактично нині єдиною противагою владі залишається суспільство, яке все ще пильно слідкує за її діями. Проте домовленості, досягнуті під час проведення різноманітних форумів чи спілкування з представниками різноманітних організацій під стінами державних установ – це домовленості, які не мають юридичного оформлення. Тому ні до чого не зобов'язують. Згадаймо, що аналогічні заходи були звичним явищем і для Президента Кучми. Але чи мало це якісь наслідки?

Сучасна політична наука напрацювала достатньо багатий арсенал рецептів, які за умови їх умілого використання здатні суттєво прискорити трансформаційні процеси у транзитних державах, не спотворюючи ментальні та соціокультурні характеристики їх суспільств. Найбільш оптимальним варіантом (у термінах М.Вайнера [10]) є інституційна адаптація – створення ефективних виборчих процедур та електоральних інститутів, вдосконалення партійної системи і створення умов для подальшого формування організованих груп інтересів. В Україні, зважаючи на розвинені форми суспільної самоорганізації, реалізація цієї стратегії має орієнтуватися на широке залучення громадян до прийняття політичних рішень через вдосконалення його інституційних структур: розширення каналів впливу парламентських партій на прийняття політичних рішень через прерогативу формування уряду; широке залучення політичних партій до формування окружних виборчих комісій і надання права висунення власних кандидатів у депутати до місцевих представницьких органів влади; забезпечення імперативного характеру депутатського мандата, який створює канали взаємодії виборців і депутатів і сприяє політичній структурізації як парламенту, так і суспільства.

Наступним етапом розвитку демократії є процедурна адаптація. Нині громадяни держави потребують відчуття реальної причетності до процесів реформування у державі. Задля цього доцільно вести мову про створення у системі владних інститутів спеціальних підрозділів для зв'язку з організаціями громадянського суспільства, не обмежуючись виключно їх реєстрацією та контролем. Кроком до поглиблення взаємодії держави та суспільства може стати членство представників організацій громадянського суспільства у різноманітних радах та комісіях, які працюють при парламентах та урядах, як такі, що мають найдетальнішу інформацію про проблеми громадськості.

Тому нерішучі кроки по створенню суспільного телебачення, якби це дорого не коштувало, чи ініціативи щодо залучення громадських організацій до формування політичних рішень варто лише привітати. Водночас, на наш погляд, слід ініціювати подальше реформування політичної системи у напрямку парламентської республіки, прийняття відповідних законів, які б

уможливили відкритість при прийнятті політичних рішень, розширили можливості суспільства впливати на політику окремих міністерств через створення наглядових рад, проведення консультацій з громадськістю, широке залучення науковців до формування державних стратегій тощо.

І насамкінець, як засвідчує досвід країн ЦСЄ, ротація влади лише тоді матиме сенс, коли створювані нормативно-правові документи стануть результатом науково обґрунтованих стратегій, а не корпоративних політичних рішень і домовленостей “зацікавлених” політичних акторів. Україна потребує не просто політичного процесу, а політичного розвитку, який неможливий без залучення суспільства. Зрозуміло, що революція не здійснюється в одну ніч. Проте революцією вона стане лише за умови зміни механізмів впливу інститутів громадянського суспільства, що й становить суть народовладдя. Якщо ж принципи взаємин влади та суспільства не зміняться, то ці події трактуватимуться як переворот і від подібної ротації влади країна навряд чи матиме позитивні наслідки.

1. Linz X., Stepan A. Problems of democratic Transformation and Consolidation – Southern Europe, South America, Post-Communist Europe. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. – 1996. – P.255-292. 2.Бокало Н., Трохимчук С. Проблеми і перспективи демократизації в країнах Центрально-Східної Європи (на прикладі країн Вишеградської групи). – Львів, 2000. – С.35. 3.Кульчицький С. Помаранчева революція: між минулим та майбутнім. – День. – 2005. – 27 січня.4.Див.: Linz X., Stepan A. Problems of democratic Transformation and Consolidation – Southern Europe, South America, Post-Communist Europe. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. – 1996; Diamond L. Introduction: In Search of Consolidation // Consolidation the Third Wave Democracies. Regional Challenges ? Ed. by L. Diamond, M. Plattner, Y.Chu, and H.Tien. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1997. 5. Опитування Міжнародної Фундації Виборчих Систем в межах проекту „Ставлення та очікування: Опитування громадської думки в Україні за 2003р.”. – К., 2004. 6. Див.: Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н.Паніної. – К., 2005. – С.13. 7. Див. там само. 8. Див. там само. 9. Див. там само. 10. Див.: Категории политической науки. Учебник. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет), 2002. – С.474-475.